

Psalterz Dawidów (1543) Mikołaja Reja wobec stylistycznych wzorców polszczyzny biblijnej

DANUTA KOWALSKA*

CITATION: Kowalska D., 2023, *Psalterz Dawidów (1543) Mikołaja Reja wobec stylistycznych wzorców polszczyzny biblijnej*, „*Stylistyka*” XXXII: 341–356, <https://doi.org/10.25167/Stylistyka32.2023.19>

1. Cel badań na tle obecnego stanu wiedzy

Przedmiotem niniejszego artykułu jest ukazanie najważniejszych właściwości stylistycznych *Psalterza Dawidów (1543) Mikołaja Reja* na tle kształtujących się od średniowiecza dwóch równoległych stylistycznych wzorców polszczyzny biblijnej. Przez wzorzec stylistyczny rozumiem utrwalony tradycją zbiór środków językowych (leksykalnych, składniowych, słowotwórczych) typowy dla określonego typu tekstów¹. Przekłady tekstów biblijnych są nierozzerwalnie

---

* <https://orcid.org/0000-0002-5550-5650>, Uniwersytet Łódzki, Łódź, Polska, danuta.kowalska@uni.lodz.pl

¹ Termin ten do rozważań nad kształtem stylistycznym biblijnych tekstów przekładowych wprowadziła Danuta Bieńkowska w artykule pt. *Wzorzec stylistyczny polszczyzny biblijnej w pierwszej połowie XVI wieku* (Bieńkowska 2009).

związane z dziejami polszczyzny, warunkują jej dynamiczny rozwój w odmianie pisanej oraz wpływają na ilościowy i jakościowy przyrost słownictwa (Walczak 2000: 159). Długa, bo sięgająca XIV, może nawet XIII wieku, tradycja przekładowa wpłynęła na wykształcenie się już w okresie średniowiecza odmiany stylowej polszczyzny, określanej jako styl psalterzowo-biblijny, styl biblijny (Bieńkowska 2002: 14–18) i przeciwstawianej zwłaszcza potocznej odmianie polszczyzny. Do głównych kategorii stylistycznych tej odmiany badacze zaliczali oprócz licznych latynizmów, warunkowanych literalną metodą przekładu, także wytworność, archaiczność języka i unikanie słownictwa wywodzącego się z żywego, potocznego języka codziennej komunikacji (Bieńkowska 2009: 30). Badania Ireny Kwileckiej (2003a), wsparte w kolejnych latach ustaleniami innych badaczy, m.in. Ewy Ostrowskiej (1984), Danuty Bieńkowskiej (2009: 32–33), Jolanty Migdał (1999), pokazały, że w dobie średniowiecza oraz w połowie XVI wieku istniał nie jeden, lecz dwa wzorce stylistyczne polszczyzny biblijnej, zróżnicowane nie diachronicznie, lecz synchronicznie, wynikające z odmiennych metod tłumaczenia i adresowania do innego typu odbiorcy: 1) wzorzec tradycyjny, reprezentowany przez przekłady literalne (np. *Psalterz floriański*, *Psalterz puławski*, *Biblia królowej Zofii*, *Nowy Testament Szarffenberga*), pozbawiony objaśnień i komentarzy, z elementami stylistycznymi typowymi dla stylu artystycznego oraz retorycznego, oraz 2) wzorzec nowatorski, nazywany przez Irenę Kwilecką także „ludowym” (Kwilecka 2003a: 129), reprezentowany przez tłumaczenia swobodne, dostosowane do możliwości percepcyjnych i mentalnych prostego odbiorcy, z licznymi objaśnieniami i komentarzami, nierzadko bezpośrednio wprowadzanymi w tekst przekładu, z wyraźną obecnością tendencji modernizacyjnych i przewagą cech języka codziennego, potocznego (Bieńkowska 2009: 29–38; Kwilecka 2003a: 127–129; Koziara 2020: 13). Zdaniem Danuty Bieńkowskiej (2009: 33–34) pośrednim dowodem na równoległe funkcjonowanie jeszcze w pierwszej połowie XVI wieku dwóch wzorców biblijnej polszczyzny jest z jednej strony dobrze znana historykom języka polemika poprawnościowa pomiędzy Janem Sandeckim-Maleckim a Janem Seklucjanem oraz Stanisławem Murzynowskim, tocząca się w połowie XVI wieku (Rospond 1949), z drugiej zaś – uwagi wydawców i translatorów do wydawanych w XVI wieku tłumaczeń *Biblii*, w których wyraźnie podkreślano dostosowanie języka przekładu do mental-

ności prostego, niewykształconego odbiorcy². Według Ireny Kwileckiej proces „unaradawiania polskiego języka literackiego, uniezależniania składni polskiej od obcych wzorów, wzbogacania słownictwa i morfologii o wyrazy i formy zaczerpnięte z żywego języka potocznego” (Kwilecka 2003b: 149–150) rozpoczął się jeszcze w dobie średniowiecza, co dokumentują takie zabytki, jak oparte na Ewangelii fragmenty *Kazań świętokrzyskich*, *Kazań gnieźnieńskich* oraz duża część *Rozmyślenia przemyskiego*. Ten drugi nurt biblijnych przekładów szczególnie dynamicznie rozwija się, zdaniem poznańskiej badaczki, w wieku XVI. Interesującą realizacją tego typu wzorca jest przede wszystkim *Żołtarz* Walentego Wróbla – swobodny przekład, adresowany do prostego odbiorcy, następnie tłumaczenia ksiąg biblijnych (*Pięcioksięgu* oraz *Apokalipsy*) Tomasza ze Zbrudzewa, *Księga Tobiasza* (1539), *Księga Eklezjastesa* Hieronima z Wielunia (1522), *Księga Syracha* Poznańczyka (1535), *Biblia Leopolicy* (1561), *Nowy Testament* w przekładzie Stanisława Murzynowskiego (1553). Do tego nurtu badacze, m.in. Irena Kwilecka (2003a: 129), zaliczają także wydany w 1543 roku w Krakowie w oficynie Macieja Szarffenberga *Psałterz Dawidów* Mikołaja Reja. Niektórzy językoznawcy, jak Ewa Ostrowska, przypisywali mu nawet – trochę chyba na wyrost – wyjątkową rolę w procesie modernizacji psalterzowej leksyki:

Odrzucać dawną warstwę językowostylistyczną tekstu psalterzowego tak bezwzględnie mógł dopiero Rej. [...] Odmieniał, tzn. modernizował słownictwo jako zasadę, dając szeroki wstęp wyrazom pospolitym w ówczesnym języku. [...] Rej ma tu wielkie zasługi, których mu się nie pamięta, bo tekst jest specjalny, a Rejowy wprost niedostępny. W swój przekład wniósł Rej dużo odnowy. Nie liczył się ze względami kurtuazji dla słownikowej starzyzny pielęgnowanej w przekładach biblijnych i miał odwagę wprowadzania wyrazów zupełnie nowych (Ostrowska 1984: 202–204).

² M.in. Mikołaj Szarffenberg tak pisał w przedmowie do czytelnika w wydanym w 1556 roku *Nowym Testamencie*: „Dla użytku tedy **pospolitego** [podkr. – D.K.] wyłożyłem te księgi, k czemu mie też niemniej przywiodła chuć i wola naszych Polaków, którzy z dawna tego pragnęli, aby Nowy Testament nie obcym telko językiem, ale też i swym przyrodzonym czytali, za to mając, żeby im to ku czci było, gdyby te księgi wyłożone mieli, które jakmiarz wszyscy ludzie postronni swym językiem czytają. [...] Przy tym też proszę każdego chrześcijańskiego człowieka, aby te moją pracę, którąm w wyłożeniu ksiąg tych podjął, wdzięcznie raczył przyjąć, nie szarpając ani szacując **prostości słów, a nie szukając dworności** [podkr. – D.K.], które w tak poważnej rzeczy a trudnej używać-eśmy nie chcieli, jedno tego patrząc, aby łaciński język z polskim w swojej kłobie zachować byśmy mogli” (cyt. za: Taszycki 2004: 66–67). Z kolei Szymon Budny w przedmowie do wydanej w 1572 roku *Biblii* pisał m.in.: „[...] ochędóstwa mowy szukać niebezpieczna rzecz jest. [...] nie trudno to słowo i prostakom wyrozumieć” (cyt. za: Taszycki 2004: 160).

2. Stylistyczny kształt translacji *Psałterza* Reja

2.1. Tendencje modernizacyjne

Już pobieżny ogląd warstwy językowostylistycznej Rejowego *Psałterza* odsłania przed badaczem *gros* cech, które w sposób jednoznaczny każą wiązać ten zabytek z drugim nurtem przekładów biblijnych, dostosowanych do potrzeb i mentalności zwykłego czytelnika. Według Bieńkowskiej kształt stylistyczny tego typu translacji:

[...] jest w mniejszym stopniu zintelektualizowany, zawiera liczne elementy słownikowe właściwe mowie potocznej: cechuje go barwność i żywość języka codziennej komunikacji, związana z wykorzystaniem utartych, potocznych wstawek, nieobecnych w tekście łacińskim, częstym używaniem zaimków wskazujących, rozwlekłością tekstu; obrazowością, dosadnością, konkretnością, realizmem, unikaniem zaś abstrakcji i archaizującego stylu podniosłego (Bieńkowska 2009: 33).

Większość tych cech jest wtopiona w stylistyczną warstwę Rejowego *Psałterza*, który nawiązuje do zapoczątkowanej przez Walentego Wróbla tradycji przekładu swobodnego.

2.2. Amplifikacja

Ulubionym zabiegiem pisarza z Nagłowic w procesie tłumaczenia biblijnego tekstu była amplifikacja. Ta często stosowana w dobie renesansu technika tłumaczenia miała ułatwić rozumienie poezji psalmicznej – trudnej w odbiorze, bo kształtowanej za pomocą odmiennych struktur poetyckich i wersyfikacyjnych. Rej starał się ograniczać ryzyko niewłaściwej interpretacji i pomijał lub objaśniał informacje, które mogły sprawić odbiorcy trudność w zrozumieniu treści. Nierzadko sugerował czytelnikowi hierarchię wartości za pomocą formuł oceniających, powiększając wersety biblijne i włączając w nie struktury nieobecne w tekście źródłowym, najczęściej w postaci zdań podrzędnych. Ich celem było dopowiadanie, uzupełnianie, ukonkretnianie i interpretowanie treści wyrażonych w tekście oryginału, jak choćby w poniższych przykładach:

Zstałem się był każdemu niepotrzebny jakoby on w ziemię zagrzebiony, **ktorego już żadna pamięć nie ostała**, a jakoby garnek rozpadły, **który się już wniwecz przygodzić nie może** (ps. 31)³;

[...] mowa twoja fałszywa [...], która jest podobna ku ostrej brzytwie, **która miasto ogolenia włosów ku urznięciu gardła się sama obraca** (ps. 52);

[...] jad wasz byłby ku jaszczorce podobien albo ku onemu wężowi, **który ogonem zatula ucho swoje, aby nic dobrego nie słyszał** (ps. 58);

A niechaj się zstaną jako kret, **który słońca nie widzi**, i owszem niechaj poschną jeszcze w młodości swojej jako gałązki młode, **które jeszcze były nic ode pnia nie odrosły** (ps. 58);

[...] bom podobniejszy ku onemu pelikanowi, **który mieszka sam na puszczy**, niżli ku człowiekowi albo ku onej sowie, **która jedno tylko w nocy lata, kryjąc się przed innymi ptaki** (ps. 102).

2.3. Wartościujące epitety

Częstym zabiegiem w badanej parafrazie było rozszerzanie biblijnych wersetów o wartościujące epitety. W tekście oryginału przydawek jest mało, a jeśli już się pojawiają, to prawie zawsze mają postać rzeczownikową. W tłumaczeniu Reja jest ich wiele i są niemal wyłącznie przymiotnikami. Pisarz zazwyczaj wykorzystywał w tej funkcji określenia o charakterze codziennym, niewyszukane, powszechnie znane. W zdecydowanej większości pełnią one funkcję hiperboliczną, potęgując cechę desygnatu rzeczownika, a tym samym wpływają na uczucia odbiorcy. W *Psałterzu* Reja lew jest więc zawsze *srogi* (ps. 17; 76), psy – *wściekliwe* (ps. 22), smok i mucha – *jadowite* (ps. 74; 105), pogaństwo – *sprosne* (ps. 19), pomsta – *sroga* (ps. 78; 105), sidła – *faleczne* (ps. 9), *piekielne* (ps. 18), *śmiertelne* (ps. 35), *szkodliwe* (ps. 141), *złośliwe*

³ Wszystkie cytaty pochodzą z kompletnego egzemplarza wydanego w roku 1543 w Krakowie w oficynie Mikołaja Szarffenberga pierwodruku przechowywanego w Niemczech w Bibliotece Uniwersyteckiej Erlangen-Nürnberg: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bvb:29-bv022195999-9> (dostęp: 10.07.2022). W tej grupie przykładów pogrubioną czcionką oznaczamy elementy amplifikowane w Rejowej parafrazie. W nawiasie okrągłym podajemy numer psalmu, z którego pochodzi cytat. (Rej stosował hebrajską numerację psalmów i zrezygnował z numerowania poszczególnych wersetów. Ich początek w zabytku wyodrębniany jest graficznie przez wysunięcie inicjalnych liter. Obok pierwszego wiersza jako marginalium umieszczony jest komentarz podający w skrócie treść psalmu. Po każdym psalmie następuje doksologia i prozaiczna modlitwa oraz wskazanie na inne modlitwy, które powinny towarzyszyć tekstowi, co przypomina układ brewiarzowy).

(ps. 94), pycha – *nadęta* (ps. 144), gniew – *straszliwy* (ps. 6), *srogi* (ps. 6), król – *namożniejszy* (ps. 25; 102), *nawyzszy* (ps. 95), *nazwierzchniejszy* (ps. 102), *namocniejszy* (ps. 25) itd.

Niekiedy tłumacz przy jednym rzeczowniku używał dwóch, a nawet trzech epitetów, które miały jeszcze silniej oddziaływać na uczucia czytelnika. Kumulacja określeń jest więc dodatkowym środkiem wartościującym, służy hiperbolizacji, wzmacnia ekspresywność wypowiedzi, np.: *człek złościwy a zakrwawiony* (ps. 55), *droga fałszywego a nieprawdziwego rozumienia* (ps. 119), *zemdlna a udręczona dusza* (ps. 38), *smutna a pożądliva dusza* (ps. 143), *wielmożne a na wszem szczęśliwe święte imię* (ps. 99), *żwawe a omylne języki* (ps. 120).

2.4. Odwołania do polskich realiów w porównaniach

Wiele amplifikacji odzwierciedla perspektywę szlachcica-ziemianina (Kosowska 1968: 147) – uważnego obserwatora przyrody i codziennych prac w gospodarstwie: w domu, ogrodzie i na roli. Odbiorca miał się identyfikować z opisywanymi zdarzeniami, widzieć w nich nie obce realia, ale siebie i otaczającą społeczność, stąd troska pisarza o nieustanną aktualizację biblijnych realiów. W rozbudowanych porównaniach w funkcji komparansów pojawiają się więc elementy wiejskiego pejzażu: walący się płot: *I dziwno mi wam, sprośni ludzie, iż sie staracie tego zaniszczyc, ktorego sobie upodobał Bog, a samiście tej możności jak ściana sprochniała albo słaby płot, który jeszcze sie do wieczora może powalić* (ps. 62), *gnój*, który leży na *plonych rolach* (ps. 83) i z którego Bóg *wyrywa grzesznego a upadłego człowieka* (ps. 113), *snopki siana* (ps. 129) czy swojski widok pnącego się po ścianie wysokiego domu ziela, z którym zestawia ludzi nieprawych: *a oni zawstydzwszy staną sie podobni ku onemu zielu, ktore sie wspina na wysoki dom, a potym uschnie, niżli na poły doroście. Ktore sie nigdy w żadeny pożytek obrocić nie może, ani w żadeny snop związane nie będzie* (ps. 129). Biblijny cedr libański, nieznan w Europie, do którego został porównany mocarz, zastąpił *Rej bobkowym drzewem, ktore zakwita na zielono: Abowiem widziałem moczarsza, a on kwitnął jako bobkowe drzewo, ktore zawsze zielenieje* (ps. 36). W niektórych miejscach parafrazy odnajdujemy także zwierzęta bliskie naszej szerokości geograficznej: obok samotnej sowy i wróbla, szukających schronienia pod miłą

dla oka strzeżoną, pojawiają się także mole niszczące odzież, wilki pożerające owce, pospolita mucha, a także *kret, który słońca nie widzi*:

Bowiem Ty karaniem Twoim przywodziś ku uznaniu człowieka za występki jego, a za-
cność jego **jako szata przed molem** niszczyje (ps. 39);

[...] a to wszystko zaginie nie inaczej **jak szata od molu skażona** (ps. 102);

[...] będą wwiezieni do piekła **jako owce do wilków** na pokarm wiekuiestej śmierci
(ps. 49);

Bo gdy będziesz raczył, nie inaczej jedno jako cień mogą zniknąć z ręki ich albo **jako**
jaka **mucha** wylecieć niewidomy ze wszystkich możliwości ich (ps. 109);

[...] sie zstaną [niesprawiedliwi – dop. D.K.] **jako kret**, który słońca nie widzi (ps. 58).

Aktualizacji treści służą zauważalne w tekście odwołania do XVI-wiecz-
nych polskich realiów i nawiązania do szlacheckiej wspólnoty kulturowej:
słońce porównane jest do rycerza, który *gotuje sobie przyprawy* (ps. 19),
aniołowie nazywani są *ognistymi posłami* (ps. 104), a panujący Bóg postrze-
gany jest na wzór ziemskiego władcy, który *przyjmuje na się urząd*:

[...] wiatrowie służą Bogu jako pilni słudzy na każde rozkazanie jego, a anieli jego jako
ogniści posłowie (ps. 104);

Rozraduj się, ziemio i wszystkie powiaty twoje, iż Pan twój wziął na się ten urząd, aby
nad tobą królował (ps. 97);

Iż Pan wziął na się urząd królewski (ps. 99).

Na kartach parafrazy obecne są także reminiscencje militarno-wojen-
ne, związane z polityczną sytuacją dawnej Rzeczypospolitej i nawiązujące
do pełnionej przez reprezentanta stanu szlacheckiego społecznej roli szlach-
cica-żołnierza. Odzwierciedlają się one w charakterystycznej frazeologii: Bóg
daje chorągiew w ręce ludzi pobożnych, przeciwnicy występujący przeciwko
Bogu *podnoszą chorągiew*, Bóg *kładzie* swych przeciwników *równno z ziemią*,
przeciwnicy, niszcząc miasto, *na jedną kupę* je *składają*, opieka Boga nad
człowiekiem sprawiedliwym przyrównana jest do *namocniejszej zbroi*:

A tym zasię, którzy w poczciwości mają imię Twoje, **dawasz chorągiew** w ręce ich,
która, gdy bywa podniesiona, ustrasza wszystkie przeciwniki ich (ps. 60);

Widzisz, iż przeciwnicy Twoi, nie masz nic tak złego, czego nie pokuszają nad zebraniem
kościół Twoego, wołając a **podnosząc chorągwie** swe ku lekkości Twojej (ps. 74);

A nie inaczej, jako inny las wyrąbać, tak by chcieli wykorzenić zebranie Twoje, a snadź i ogniem się pokuszają wzburzyć przybytki, a **równy by z ziemią radzi położyli** miejsca poświęcone Tobie, na które się lud Twój schodził słusznych czasów ku wysławianiu świętej chwały Twojej (ps. 74);

I gdzież się ja indziej uciec mam i w tych i w nawiętszych moich przygodach, jedno do Ciebie, mój Panie, abowiem ma dobra nadzieja o Tobie stoi mi za **namocniejszą zbroję** na każdego sprzeczownika mego (ps. 140);

Jeruzalem, przebrane miasto Twoje, zniszczywszy, mało nie na jedną kupę złożyli (ps. 79).

2.5. Modernizacja warstwy leksykalnej

Z techniką Rejowego przekładu, podporządkowaną nieustannej aktualizacji biblijnych treści, skorelowany jest również zauważalny proces modernizacji warstwy leksykalnej. Dokładny ogląd warstwy słownikowej *Psalterza* pokazuje, że pisarz dość chętnie wykorzystywał leksemę pospolite bądź charakterystyczne dla świeckiego nurtu literatury, np.: *brona, bydło, chuć, dziewczka, frasunk, kłopot, rola, ściana, ulica, czeladź, dekret, dwor, hetman, kraj, państwo, poselstwo, poseł, powiat, rycerz, testament, władza, zbroja*. Nie unikał także słownictwa nowego, niezakorzenionego w tradycji przekładowej. W analizowanym tekście pojawia się blisko 60 leksemów osobliwych, niemających poza *Psalterzem* poświadczeń w polszczyźnie pisanej XVI wieku⁴. Ich genezy trzeba szukać w trosce pisarza o stronę rytmiczno-brzmieniową tekstu i chęci różnicowania leksemów w sąsiadujących ze sobą paralelnie zestawianych wersach. Najczęściej wprowadzane są do tekstu jako ekwiwalenty synonimiczne, nierzadko nawet dublety słowotwórcze, leksemów o ugruntowanej już pozycji w polszczyźnie literackiej (Kowalska 2016: 51–70). Przejawem zabiegów modernizacyjnych jest również wprowadzenie w tekst parafrazy elementów XVI-wiecznej szlacheckiej etykiety językowej, ponieważ w grupie słownictwa o najwyższej frekwencji znajduje się dość liczna reprezentacja leksemów związanych z grzecznościową obudową aktu

---

⁴ Należą do nich m.in.: rzeczowniki: *chlubliwość, napowieść, nawiązka, omieszkać, oświęcenie, poczynienie, przepadłość, rozpisanie, urznięcie, względnienie, zatworzenie*; przymiotniki: *podstępny, radościwy, sprygodny, uciskliwy, występlwy, żądliwy*; przysłowki: *chlubliwie, prędce*; czasowniki: *nadrażnić, obawiać się, okrywać się, oparkanie, osrożyć, ostanowić, ośpiewawać, popleść, powłoczyć się, przycknąć się, rozdziwić się, rozdziwować się, rozkochawać, roztargać się, uradować, usprawować, uspieszyć się, uwielmożyć, wytargać się, wyższyć, zaleknąć się, zarosnąć*.

mowy: *prosić* (62)⁵, *raczyć* (180), *miły* (143), *łaskawy* (49), *łaskawie* (42), *miłościwie* (20), których próżno szukać w łacińskiej podstawie tłumaczenia (zarówno *Wulgacie*, jak i parafrazie Campensisa).

3. Cechy tradycyjnego stylu biblijnego

Wszystkie te z konieczności w skrócie i wybiórczo wskazane właściwości Rejowego przekładu, a zwłaszcza aktualizacja biblijnych realiów, konkretność, realizm, barwność, obrazowość i żywość języka, potwierdzają, że zabytek ten jest realizacją drugiego – nowatorskiego wzorca stylistycznego polszczyzny biblijnej i jako taki powinien pozostawać w opozycji do wzorca tradycyjnego, utrwalonego za sprawą literalnych tłumaczeń *Pisma Świętego*. Jednak dokładne badania stylistycznojęzykowe tekstu dowodzą, że sprawa nie jest tak jednoznaczna, jak się wydaje. Okazuje się bowiem, że oprócz wyraźnych tendencji modernizacyjnych możemy w nim również odnaleźć wiele cech utożsamianych z tradycyjnym stylem biblijnym – i to nawet w amplifikowanych, a więc pochodzących od tłumacza i niewarunkowanych tekstem łacińskiej podstawy przekładu, partiach parafrazy. Badania statystyczne leksyki zabytku (Kowalska 2013: 49–166) pokazują, że nowatorskie zabiegi językowe, tak charakterystyczne dla pozostałej twórczości pisarza, w *Psałterzu* stosowane są jeszcze z umiarem i przy równoczesnej ochronie warstwy leksemów będących tradycyjnymi wyznacznikami polszczyzny biblijnej, nadających tekstowi archaizującą stylizację.

3.1. Frazeologia biblijna

Rej hojnie korzysta z obfitego zbioru frazeologizmów o ugruntowanej już w polszczyźnie pozycji i jednoznacznie utożsamianych z tekstami o psalterzowo-biblijnej genezie, m.in.: *anioł Boży*, *bojaźń Boża*, *chleb niebieski*, *cień skrzydeł*, *błogosławiony człowiek*, *droga sprawiedliwości*, *dusza i ciało*, *dzień święty*, *głos prośby*, *krw niewinna*, *król chwały*, *obliczność Boża*, *serce czyste*, *Syn Człowieczy*; *błogosławić imię*, *chwalić Pana*, *chodzić po drogach*, *dać chwałę*, *mieć nadzieję*, *naklonić ucho*, *podnieść duszę*, *zgrzytać zębami* itd. Wiele z nich znajduje się w miejscach tekstowo nieparalelnych względem

⁵ Liczby w nawiasie wskazują frekwencję wyrazową w tekście parafrazy.

Wulgaty, a nawet we fragmentach będących amplifikacjami, co świadczyć może o świadomym nawiązywaniu przez pisarza do charakterystycznej psalterzowej warstwy frazeologicznej⁶. Za przejaw nawiązywania Reja do tradycji w zakresie połączeń frazeologicznych można uznać obecne w jego parafrazie związki wyrazowe imitujące typowe dla języka hebrajskiego pleonazmy. Tego rodzaju hebraizmy przedostawały się do polskich tłumaczeń za pośrednictwem języka łacińskiego, zabarwiając język naszych najstarszych przekładów charakterystyczną cechą stylistyczną, utożsamianą z czasem ze stylem biblijnym. Analiza materiału frazeologicznego wyekscerpowanego z Rejowego tekstu ujawnia ciekawą tendencję stylistyczną. Okazuje się bowiem, że pisarz nie tylko przenosi do tekstu parafrazy frazeologizmy znane z wcześniejszych translacji i mające oparcie w tekstach źródłowych, ale także tworzy na ich wzór swoje własne pleonazmy, imitujące ten typ zestawień, w czym trzeba widzieć kontynuację tradycji zapoczątkowanej przez średniowiecznych tłumaczy. Tego rodzaju frazeologizmy mogły być postrzegane już w XVI wieku jako charakterystyczne dla kodu biblijnego. Egzemplifikacją tej tendencji mogą być m.in. wyekscerpowane z Rejowego *Psalterza* związki wyrazowe o charakterze tautologicznym: a) współrdzenne: *błogosławieństwem błogosławiony* (ps. 112), *dziwem się dziwować* (ps. 60), *ofiarować ofiary* (ps. 27; 54; 56), *ślubować ślub* (ps. 132), *uweselić weselem* (ps. 32); b) składające się z wyrazów niewspółrdzennych: *prosić głosem* (ps. 81), *śpiewać pienie* (ps. 40; 98), *wystawiać błogosławieństwem* (ps. 6), *radością uweselić* (ps. 68), *głosem wołać* (ps. 3; 5; 35; 42; 77; 114; 142), *język mówi* (ps. 50), *usta wystawiają* (ps. 71).

3.2. Analityzmy

Chęcią naśladowania charakterystycznego stylu *Wulgaty* można także tłumaczyć wysoką frekwencję dwuwyrzowych połączeń analitycznych typu *mieć nadzieję*, zastępujących związki wyrazowe o charakterze syntetycznym. Rej nie tylko wykorzystuje zwroty usankcjonowane tradycją przekładową, ale także tworzy analogiczne połączenia wyrazowe, nierzadko o metaforycznym odcieniu, jak choćby: *chodzić w bojaźni* (ps. 25), *z nadzieją chodzić* (ps. 119), *chodzić w żałobliwym odzieniu* (ps. 35), *chodzić z zasmęconą postawą*

---

⁶ Szerzej na ten temat piszę w innym miejscu (Kowalska 2013: 170–175).

(ps. 35), *rozkochać się w nadziei* (ps. 40) (Kowalska 2018: 158). Do struktur naśladowujących charakterystyczną stylistykę łacińskiego źródła należą również konstrukcje nominalne z użyciem rzeczownika abstrakcyjnego i konkretnego typu: *droga żywota*, *droga sprawiedliwości*, na wzór których Rej tworzy własne oryginalne zestawienia, m.in.: *blizny złości* (ps. 38), *droga słuszności* (ps. 119), *korona chwały* (ps. 89), *miecz możliwości* (ps. 45), *plachta żaloby* (ps. 30), *stolec majestatu* (ps. 89; 103), *stolec możliwości* (ps. 68), *studnia światłości* (ps. 36), *tarcza obrony* (ps. 119), *woda przykrości* (ps. 110), oraz konstrukcje z udziałem dwóch rzeczowników abstrakcyjnych typu: *chwała wielmożności* (ps. 104).

3.3. Cechy składniowe

Warto dodać, że pisarz umiejętnie wykorzystuje także właściwości łacińskiej składni, naśladowując w tekście parafrazy przede wszystkim te, które zwyczajowo były utożsamiane z tradycyjnym stylem psalterzowo-biblijnym, były więc stylowo nacechowane, jak choćby: postpozycyjny szyk przydawki względem rzeczownika, dwuskładnikowe grupy nominalne z przydawką przymiotną umieszczaną także w szyku postpozycyjnym, finalna pozycja orzeczenia w zdaniu, wysoka frekwencja konstrukcji imiesłowowych, obecność biernych konstrukcji czasownikowych⁷. Ich udział w badanym tekście jest stosunkowo duży – i to pomimo przyjęcia przez pisarza techniki tłumaczenia polegającej na parafrazowaniu tekstu źródłowego.

3.4. Wskaźniki zespolenia

Zasadzie zrozumiałości, której hołdowały przekłady zaliczane do drugiego nurtu biblijnych tłumaczeń, mogła udatnie towarzyszyć zasada elegancji języka i dbałości o stronę artystyczną tekstu. Unaoczniają to w sposób jednoznaczny wybory stylistyczne Reja, a zwłaszcza zachowanie umiaru w stosowaniu notatorskich zabiegów, co potwierdzają badania statystyczne (Kowalska 2013: 49–166). Widać to bardzo wyraźnie na przykładzie składniowych wskaźników zespolenia: spójniki nowsze, charakterystyczne raczej dla języka mówionego,

⁷ Szczegółowo te zagadnienia zostały omówione w innym miejscu (Kowalska 2012: 369–379; Kowalska 2013: 203–227).

potocznego i rzadko jeszcze spotykane w piśmiennictwie religijnym, jak np.: *więc*, *choć*, cechuje stosunkowo mała frekwencja: wskaźnik zespolenia *więc* pojawia się w nim tylko 10 razy, podczas gdy w świeckich tekstach Reja wykorzystywany jest wielokrotnie częściej⁸. Przeważają szablonowe, średniowieczne wskaźniki zespolenia, utrwalone w tradycji staropolskich przekładów biblijnych i naznaczone w XVI wieku piętnem dostojności, nobliwości, np.: *acz*, *aczkołwiek*, *aza*, *azali*, *iza*, *izali*, *przeto*, *tedy*. Charakterystyczną dla Reja cechą stylistyczną jest wzmocnianie używanych wskaźników zespolenia partykułami: *-ć*, *-ż*, *-li*: *abowiemci*, *abyć*, *alboć*, *aleć*, *azali*, *azazli*, *boć*, *gdymbić*, *gdyc*, *gdycż*, *gdycież*, *izaliz*, *izaz*, *jeśliże*, *wszakoż*, co trzeba uznać za zabieg służący ekspresywizacji języka wypowiedzi i polegający na wprowadzaniu do niego elementów potocznych. Warto jednak zauważyć, że nasycenie tekstu partykułami nie jest znaczące. Według ustaleń Franciszka Peplowskiego jedno *-ć* w *Psalterzu* powtarza się co 36 440 znaków, podczas gdy w *Kupcu* – już co 730 znaków (Peplowski 1969: 138), co może świadczyć o świadomie dokonywanym przez Reja wyborze językowych środków stylistycznych, zwłaszcza że oba utwory powstały w tym samym czasie.

4. Konkluzja

Na podstawie poczynionych rozważań można wyciągnąć wniosek, że Rejowy przekład *Psalterza*, choć w zamierzeniu miał zrywać z tworzącą się dzięki średniowiecznym translacjom tradycją stylu psalterzowego, to jednak w pewnym stopniu stał się jej odzwierciedleniem. Dotyczy to zwłaszcza składniowych wyróżników stylu biblijnego, w niewielkim stopniu – także leksyki. Wydaje się więc, że w połowie XVI wieku możemy obserwować proces zmniejszania różnic między obydwoma wzorcami stylistycznymi polszczyzny biblijnej, co wynikało z wykorzystywania w nowatorskich przekładach niektórych właściwości i rozwiązań stylistycznych utożsamianych z tradycyjnym stylem psalterzowo-biblijnym.

Wybór przez tłumaczy jako tworzywa translacji języka prostego, codziennego, potocznego, z udziałem wyrazów gminnych czy gwarowych, nie

---

⁸ Według obliczeń Stanisława Rosponda spójnik *więc* pojawia się w *Wizerunku* 83 razy, w *Zwierciadle* – 53 razy. W *Postylii* używa Rej tego spójnika 28 razy, a w *Apokalipsie* – tylko 3 razy, co może wskazywać na potoczny charakter tego wskaźnika zespolenia i jego ograniczony zasięg w piśmiennictwie o charakterze religijnym (Rospond 1962: 93, 147).

musiał zamykać drogi warstwie słownictwa tradycyjnego, a nawet delikatnie archaizującego. Rejowa parafraza jest tego najlepszym dowodem: pisarz śmiało odświeża warstwę leksykalną *Psałterza*, wprowadzając – i to w postaci licznego zbioru – leksemy nowe, nieznane polszczyźnie XVI wieku, ale równoległe hojnie korzysta z obfitej reprezentacji leksemów i frazeologizmów o ugruntowanej już w polszczyźnie pozycji i jednoznacznie utożsamianych z tekstami o psalterzowo-biblijnej genezie, otwierając drogę także formom regresywnym.

Wybór parafrazy jako metody przekładu, a w konsekwencji – posługiwanie się wielostopniowymi konstrukcjami hipotaktycznymi, które najlepiej ujmują tok rozumowania w trakcie opowiadania swoimi słowami o biblijnych wydarzeniach, nie musiał zamykać drogi składniowym latynizmom, tak charakterystycznym dla literalnych przekładów.

Reasumując, należy podkreślić, że o ile podział na dwa przeciwstawne wzorce stylistyczne polszczyzny biblijnej świetnie sprawdza się w odniesieniu do naszych staropolskich tłumaczeń *Pisma Świętego*, o tyle w przypadku przekładów XVI-wiecznych wydaje się pewnym uproszczeniem. W moim przekonaniu wynikać to może z dwóch powodów. Po pierwsze, wpływ na zacieranie różnic między obydwoma typami tekstów mogły mieć wyraźne zmiany dokonujące się już około połowy XVI wieku w obrębie samej polszczyzny literackiej, związane choćby z procesem przegrupowania w stylistycznych rejestrach słownictwa. Po drugie zaś, mógł o tym decydować stopień utrwaleń w polszczyźnie cech stylistycznych utożsamianych z tradycyjnym nurtem tłumaczeń i wynikające z niego przekonanie o wyjątkowości *Psałterza* i *Biblii* jako tekstu o 250-letniej tradycji w piśmiennictwie polskim. Zewnętrzne cechy stylistyczne polskich przekładów *Biblii*, opartych na werbalnej metodzie tłumaczenia, mogły być w połowie XVI wieku wartością, którą uznawano za ważny wyróżnik stylowy polszczyzny biblijnej, łączony z hieratycznością i dostojnością stylu, o czym mogą świadczyć także korekty wprowadzone przez Andrzeja Glabera do *Żołtarza* Walentego Wróbla, polegające na przywracaniu starszych form wyrazowych w miejsce nowszych rozwiązań (Migdał 1999).

Przekład Reja zdaje się zatem potwierdzać tezę, że w połowie XVI wieku dokonują się wyraźne zmiany w stylistycznym wzorcu polszczyzny biblijnej, polegające na częściowym usuwaniu różnic między obydwoma typami biblijnych tłumaczeń, przynajmniej w zakresie niektórych cech językowych. Problem wydaje się interesujący i wart dalszych badań – także w kontekście

ewentualnych związków Rejowej parafrazy *Psalterza* z nurtem wczesnonowożytnej kościelnej twórczości dydaktycznej.

Źródła

- Campensis I., 1532, *Psalmorum omnium iuxta Hebraicam veritatem paraphrastica interpretatio*, wyd. F. Ungler, Kraków, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/105145/edition/116063?language=pl> (dostęp: 10.07.2022).
- Rej M., 1543, *Psalterz Dawidów, który jest prawy fundament wszytkiego pisma krześcijańskiego, teraz nowo prawie na polski język przelożon, acz nie jednakością słow, co być nie może, ale iż wždy położenie rzeczy w każdym wierszu według lacińskiego języka sie zamyka*, Kraków:
- egzemplarz Biblioteki Uniwersyteckiej Erlangen-Nurnberg: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bvb:29-bv022195999-9> (dostęp: 10.07.2022);
  - egzemplarz Biblioteki Kórnickiej: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/show-content/publication/edition/20859?id=20859> (dostęp: 15.07.2022).

Literatura

- Bieńkowska D., 2002, *Polski styl biblijny*, Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie.
- Bieńkowska D., 2009, Wzorzec stylistyczny polszczyzny biblijnej w pierwszej połowie XVI wieku, „*Synchroniczne i Diachroniczne Aspekty Badań Polszczyzny*”, t. VIII, s. 29–38, file:///C:/Users/user/Downloads/02_bienkowska.d-1.pdf.
- Kossowska M., 1968, *Biblia w języku polskim*, t. 1, Poznań: Wydawnictwo Księgarnia św. Wojciech.
- Kowalska D., 2012, Mikołaj Rej – kontynuator polskiego stylu psalterzowego? – *Nasz język w przeszłości – nasza przeszłość w języku*, t. 1, red. I. Kęпка, L. Wardy-Radys, Pelplin: Wydawnictwo „Bernardinum” Sp. z o.o., s. 369–379.
- Kowalska D., 2013, *Sztuka słowa Mikołaja Reja. Studium stylistycznojęzykowe „Psalterza Dawidowego”*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kowalska D., 2016, Osobliwości leksykalne w „Psalterzu Dawidowym” Mikołaja Reja, „*Roczniki Humanistyczne*”, t. LXIV, z. 6, s. 51–70.
- Kowalska D., 2018, Od „Psalterza floriańskiego” do „Psalterza Wujka”, czyli o trwałości polszczyzny biblijnej, „*Wrocławski Przegląd Teologiczny*”, t. 26, nr 2, s. 145–164.
- Koziara S., 2020, Próba periodyzacji dziejów polszczyzny biblijnej, „*Język Polski*”, z. 4, s. 10–20.

- Kwilecka I., 2003a, O nowe spojrzenie na staropolskie przekłady Biblii. – I. Kwilecka, *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, s. 127–129.
- Kwilecka I., 2003b, O swobodnych średniowiecznych przekładach biblijnych (na przykładzie tłumaczeń francuskich, czeskich i polskich). – I. Kwilecka, *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, s. 139–150.
- Migdał J., 1999, *O języku Andrzeja Glabera z Kobylina*, Poznań: Wydawnictwo WiS.
- Ostrowska E., 1984, Rej w ocenie Kochanowskiego. – *O języku poetyckim Jana Kochanowskiego. Wybór artykułów z „Języka Polskiego”*, wybrał i opracował M. Kucala, Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, s. 202–204.
- Peplowski F., 1969, O funkcjach partykuły -ć w utworach Reja, „*Pamiętnik Literacki*”, t. LX, z. 4, s. 137–167, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1969-t60-n4/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1969-t60-n4-s137-167/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1969-t60-n4-s137-167.pdf.
- Rospond S., 1949, *Studia nad językiem polskim XVI wieku (Jan Seklucjan, Stanisław Murzynowski, Jan Sandecki-Malecki, Grzegorz Orszak)*, Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe.
- Rospond S., 1962, Język renesansu a średniowiecza na podstawie literatury psalterzowo-biblijnej. – *Odrodzenie w Polsce*, t. III: *Historia języka*, cz. 2, red. M. R. Mayenowa, Z. Klemensiewicz, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Taszycki W. (oprac.), 2004, *Obrońcy języka polskiego. Wiek XV–XVIII*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Walczak B., 2000, Rola Biblii w rozwoju języków i językoznawstwa. Zarys problematyki. – *Inspiracje chrześcijańskie w kulturze Europy*, t. 1, red. E. Woźniak, Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, s. 155–167.

The David Psalter (1543) by Mikołaj Rej in the light of the stylistic patterns of the Polish biblical language in the first half of the 16th century

The article aims to reflect on most important stylistic properties the *David Psalter* [Psalterz Dawidów] (1543) by Mikołaj Rej in the light of stylistic patterns of the Polish biblical language in the first half of the 16th century. The scholars consider the

existence of two parallel biblical stylistic patterns of translated works in the middle of the 16th century: (1) a traditional pattern with stylistic elements typical of the artistic and rhetorical style; and (2) an innovative pattern with modernistic elements and the abundant existence of vernacular everyday speech. The existing research that focuses on the translation techniques links the *David Psalter* to the modernistic tendencies. It also emphasises that Mikołaj Rej refers to the tradition of free translation presented in Poland in the translation of Walenty Wróbel. The analysis of the article indicates that Mikołaj Rej consciously follows two mentioned patterns and that there is an unexpected abundance of elements typical of the traditional biblical style. In turn, the innovative patterns, clearly visible in other works of Mikołaj Rej, are scarce and carefully applied while preserving the lexemes which form the traditional features of the biblical Polish language.

Keywords: Mikołaj Rej, *David's Psalter*, biblical Polish language, 16th century